گذر زمان

۶ قرن قالی بافی در خراسان جنوبی

بدون شک سابقه قالیبافی در خراسان جنوبی به سال های بسیار دور باز می گردد و فرش هایی که سایه نام این منطقه و مکان هایی نظیر مودو در خش بر سر آنها افتاده از مشهورترین فرش های ایران بوده اند.
قالیبافی از زمان حکومت شاهرخ میرزا حدود ۶۰۰ و اندی سال پیش در منطقه رواج داشته است.
از تاریخ نویسان قرن دهم نظیر مقدسی نقل شده است که «قالی و سجاده در نواحی کوهستانی بیرجند شهرت دارد».
مک گرگور که در حدود سال های ۱۸۷۰ از بیرجند دیدن کرده است می گوید: «بیرجند بر سر راه کرمان و یزد و هرات و سیستان واقع شده است از این رو بازرگانان شهرهای مختلف به اینجا رفت و آمد می کنند. تنها کالای ارزشمندی که در بیرجند تولید می شود قالی است، من به چند کارگاه قالیبافی سر زدم و قالی هایی دیدم که اغلب از الیاف نرم بافته شده بود و رنگ های روشن و خوبی در آنها به کار رفته بود، چند قالی زیبا نظرم را گرفت که در اروپا تحفه است و نقش زیبای آن جلب نظر می کند.»
لرد کرزون می نویسد، «مرکز عمده فرش عبارت است از قاین و بیرجند در خراسان که فرش های ریزبافت دارند و به قیمت گران فروخته می شوند.»
قالی بیرجند در فاصله سال های ۱۳۱۰ تا ۱۳۲۰ هجری شمسی در اوج شهرت خود قرار داشت و با وجود طرح های یکنواخت آن، دارای کیفیت مناسبی بود و بسیاری از آنها بر قالی های مناطق دیگر خراسان برتری داشتند.
با شروع جنگ خانمانسوز دوم جهانی به واسطه فروپاشی بازارهای اروپا و عواقب آن فرش بیرجند با کاهش صادرات مواجه شد و متعاقب آن تمام قالی ها از حیث کیفی و حتی کمی تنزل شدیدی یافت اما از سال ۱۳۳۰ با ورود افرادی چون دکتر عبدالعلی احمدی بیرجندی، عبدالمجید جمشیدی، حاج غلامحسین کامیابی و حاج حسین امینی که از تولید کنندگان و عرضه کنندگان فرش های مرغوب بیرجند بودند، اوضاع به تدریج دگرگون شد.
به طور کلی می توان وضعیت قالیبافی منطقه بیرجند طی یکصد سال اخیر را به سه دوره تقسیم کرد: سال های قبل از ۱۳۰۰ هـ.ش تا ۱۳۰۰ که دوران بافت قالی های خوب و ممتاز منطقه بیرجند بوده است نمونه هایی از آنها باقی مانده است. سال های ۱۳۰۰ تا حدود ۱۳۲۲ هـ.ش به خاطر وقوع جنگ به ویژه عواقب حاصل از آن با وجود تولیدات تا حدودی خوب مودو در خش و حتی خود شهر بیرجند رکود و آشفتگی خاصی در وضع صادرات و فروش فرش بیرجند به وجود آمد. از ابتدای سال های دهه ۱۳۳۰ هجری شمسی دوران شکوفایی و تجدید حیات فرش بیرجند آغاز شد یعنی با آغاز فعالیت تولید کنندگان و بافندگان زبده، به تدریج قالی بیرجند شهرت گذشته را بازیافت و برخلاف برخی معضلات که امروزه گریبانگیر بیشتر قالی های ایران است توانسته موقعیت مناسبی در کشورهای آمریکا، اروپا و ژاپن برای خود مهیا کند.

• نقوش رایج در بافت

۶۰ درصد فرش های تولیدی منطقه در حال حاضر با نقشه های ماهی هراتی (ریزه ماهی)، افشان و لچک ترنج و ۲۰ درصد خشتی بافته می شود.
۲۰ درصد باقیمانده با نقشه های دیگر از جمله کله اسبی، جنگلی، گل فرنگ، سعدی، نائینی و دستبافته های عشایری تهیه و بافته می شود. رنگ های اصلی فرش های منطقه با اسامی بومی کبود (سرمه ای)، لاکی، ماسی، کرم، علفی، سبز، پسته ای، خاکی، گل خارشتری، بید مشکی، فولادی، پیازی، مسی، گل انار، آتشی، تخم لاکی (قهوه ای سیر)، دوغی، زرد کاهی، ترمه ای، سدری و شکلاتی است.

• مواد اولیه

مواد اولیه مصرفی تولیدات منطقه (۳۵ تا ۵۰ ر ج) بیشتر نخ چله از نوع پنبه ای، خامه پشمی و گل ابریشم است که در قالیچه های بلوچی از چله پشمی استفاده می شود. تعداد معدودی قالیچه های چله ابریشم نیز بافته می شود.

• شیوه های بافت

قالی های تولیدی منطقه بر روی دارهای فارسی از نوع عمودی گردان با گره فارسی جفتی بافته می شود. سهم نسبی فرش استان به کل کشور ۴ درصد است.
قالیبافی در خراسان جنوبی به لحاظ جنسیت به علت پایین بودن سطح دستمزد و درآمد کم توسط خانم ها انجام می شود (۸۰ درصد خانم ها و ۲۰ درصد آقایان) و در مجموع ۵۰ هزار بافنده با ۲۵ هزار دار قالیبافی فعال در این صنعت مشغول به کار هستند.

• مراکز تولید

مراکز تولید شهری و روستایی استان شامل بیرجند، قاین، طبس، نهبندان، سربیشه، سرایان، فردوس، بشرویه، خوسف، زیرکوه، قهستان، درجنوک، مسک، خسروآباد، فضل آباد، نوغاب، مود، لانو، چاچ، بمرود، افکشت، خوسف، شاذیله، شیرگ، تیغدر، سه قلعه و آیسک و ارسک است. مراکز تولید قالیچه های بلوچی که در مناطق عشایری بافته می شود، شهرستان های قاینات، زیرکوه و سربیشه است.

۱۲ سال از تصویب گذشت:

تیغ بودجه بر نقش رونق فرش دستباف

فرخ نژاد– ۱۲ سال قبل اتحادیه فرش دستباف استان برای بازگشت مجدد رونق به بازار این هنر سنتی استان که قدمتی حدود ۶ قرن در خراسان جنوبی دارد و به نوعی با تار و پود مردم این خطه کویر گره خورده است ۴ طرح را تدوین و برای اجرا در سفر نخست هیئت دولت نهم به خراسان جنوبی ارائه کرد که در این سفر هم اجرایی شدن این ۴ طرح مصوب شد.
اما نه تنها این مصوبه در دولت قبل پا را فراتر از صفحه کاغذ نگذاشت که در دولت فعلی نیز در اولین سفری که رئیس جمهوری به استان داشت دوباره این طرح ها برای اجرا مصوب شد ولی در این دولت هم هنوز یک قدم برای عملیاتی شدن این طرح ها از سوی متولیان امر برداشته نشده و طرح های مصوب همچنان در اولین گره ها یعنی تدوین و تصویب بر روی صفحه کاغذ مانده اند و منتظرند تیغ بودجه به مدد آید تا شاید بتوانند این طرح ها و نقشه ها را عملیاتی کنند.
چنان که از قراین برمی آید هیچ گاه نمی خواهد دستی از آستین برای عملی شدن این طرح ها بیرون آید و پا را از قول ها فراتر بگذارد تا گره رکود از صنعت سنتی فرش دستباف استان باز شود و شاهد رونق مجدد هنری باشیم که دست بافته های هنرمندان آن کف پوش بیشتر خانه های کشورهای جهان است. تجار خارجی هم این دست هنر بافندگان فرش خراسان جنوبی را با برندهای فرش مود و درخش می شناسند و به خاطر کیفیت بالای آن سر و کله می شکنند.
اتحادیه فرش دستباف استان ۴ طرحی را که برای رونق بخشی مجدد این هنر دیرینه خراسان جنوبی تدوین کرد شامل چه طرح هایی است؟
ایجاد مرکز تهیه و توزیع مواد اولیه مرغوب به قیمت تمام شده، برپایی نمایشگاه دایمی فرش دستباف، ایجاد مجتمع تولید سفارش پذیر فرش دستباف و راه اندازی آموزشگاه جامع فرش دستباف در استان از جمله این طرح هاست.
صحبت های رئیس اتحادیه فرش دستباف استان بعد از ۱۲ سال حکایت از این دارد که با وجود مصوبه شدن این طرح ها هنوز راه به جایی نبرده و هیچ خبری هم از قول هایی که مسئولان در این زمینه داده اند نشده است.
«کامیابی مسک» می افزاید: در سفر اول دکتر «روحانی» به خراسان جنوبی دوباره اجرایی شدن این طرح ها مصوب شد و در سفری که وزیر صنعت، معدن و تجارت هم به استان داشت مجدد بر اجرایی شدن آن تاکید شد، طوری که ۴ طرح رونق بخشی فرش دستباف استان به ایمیدرو برای عملیاتی شدن ارائه شد اما این سازمان هم هیچ اعتباری برای شروع اجرای این طرح ها نداد.
به گفته وی بعضی از طرح ها و کارها پایه ای است و بخش خصوصی هم چون با ریسک بالایی همراه است نمی تواند این طرح ها را عملیاتی کند.
بعلاوه این طرح ها را به صندوق کارآفرینی امید نیز ارائه دادیم تا تسهیلات برای اجرایی شدن آن بدهد که پشتیبانی نشد و وامی به این طرح ها اختصاص نیافت.
وی تصریح می کند: در این سال ها از وزارتخانه، شرکت ملی فرش و صندوق کارآفرینی امید هیچ خبری مبنی بر این که اجرایی شدن این طرح ها را متقبل شدند نشد.

• طرح ها را بازگشت دهند

به نظر او اگر این طرح ها مشکل دارد چرا آن را برای اصلاح بازگشت نمی دهند زیرا عملیاتی شدن چهار طرح پیشنهادی ارتقای کیفیت فرش منطقه و به دست آوردن بازار برای بالا بردن قدرت رقابت در بازارهای جهانی را در پی دارد اما اجرا نشد چون حمایت نشدیم.
او که ۲۰ سال است در دانشگاه رشته فرش را تدریس می کند و یک کارشناس خبره در این زمینه به حساب می آید می گوید: راه ارتزاق ۵۰ هزار بافنده استان از این طریق است پس اگر نمی توانیم کار جدید ایجاد کنیم حداقل این ۵۰ هزار بافنده را حمایت کنیم تا مجبور به مهاجرت به شهر نشوند و بعد شاهد پیامدها و آسیب های ناشی از این حضور در شهرها نباشیم.
آن طور که رئیس اتحادیه فرش دستباف استان می افزاید: این اتحادیه ۱۲ سال قبل برای رونق مجدد فرش استان اجرایی شدن اهدافی را در قالب ۴ طرح پیش بینی کرد تا سود بیشتری نصیب بافنده شود.
«کامیابی مسک» که خودش سابقه ای در فرش بافی دارد و با این هنر بزرگ شده است ادامه می دهد: وقتی می خواهی مزد یک بافنده فرش را بدهی از او خجالت می کشی زیرا کار کرد یک ساله یک بافنده فرش به اندازه دو ماه حقوق یک کارگر است.
به گفته وی وقتی که تجار فرش نمی توانند فرش های بافته شده را بفروشند نتیجه این می شود که از این اوضاع رکود حاکم بر صنعت فرش دستباف نه بافنده و نه فروشنده هیچکدام رضایت ندارند.
در این طرح هایی که برای رونق بخشی صنعت فرش استان ارائه شده بنابر اطلاعات وی اگر بخواهیم تولید این صنعت زیاد باشد باید ابتدا مواد اولیه مرغوب باشد و دیگر این که با قیمت مناسب در اختیار بافنده قرار گیرد که براساس یکی از این طرح ها مواد اولیه مرغوب با قیمت مناسب در اختیار بافنده قرار می گیرد و زمانی که فرش را بافت از قیمت آن کم می شود زیرا اگر با مواد اولیه خوب فرش بافته شود برند این هنر را در بازارهای جهانی می توانیم حفظ کنیم.
رئیس اتحادیه فرش دستباف استان ادامه می دهد: براساس این طرح ها مقرر شد که کنسرسیومی تشکیل شود تا در آن فروشگاه اینترنتی ایجاد کرده و به روز فرش هایی که در نقاط مختلف تولید می شود را دید و مشتری به صورت آنلاین با هر رنگ، طرح و نقشه ای که مورد پسندش است کالای مورد نظرش را سفارش دهد.
به گفته «کامیابی مسک» با این اقدام سفارش خریدار به طور مستقیم به بافنده فرش منتقل و اتفاقی که با این کار می افتد دست واسطه ها قطع می شود زیرا وقتی فرشی که بافنده با زحمت زیاد می بافد چند دست در دست واسطه ها می چرخد و یک سوم ارزش افزوده آن به او می رسد.
وی ادامه می دهد: برای راه اندازی فروشگاه اینترنتی فرش دستباف اتحادیه به دنبال تهیه زمین رفت اما اداره مسکن و شهرسازی گفت اگر بخواهید زمین بگیرید باید در مزایده شرکت کنید که دیگر به دنبال آن نرفتیم بعد از آن به سمت اوقاف رفته تا از زمین های وقفی بگیریم که پاسخ دادند نمی شود و در پایان هم پیشنهاد مسئولان امر این بود که زمین را شخصی تهیه کنید و این کار را هم کردیم اما وقتی رفتیم تسهیلات دریافت کنیم وامی برای این موضوع داده نشد و بانک ها دست رد به سینه اتحادیه فرش دستباف زدند.
بعد از این که تلاش ها برای ایجاد فروشگاه اینترنتی فرش دستباف به نتیجه نرسید از دیگر دست اندرکاران فرش در استان خواسته شد تا کنسرسیومی تشکیل شود که با تشکیل آن هر دستگاهی به اندازه ای که پول گذاشته است سهم ببرد که این پیشنهاد هم عملیاتی نشد. به نظر وی اگر این اتفاق می افتاد که کنسرسیوم تشکیل می شد استان به طور مستقیم می توانست صادرات فرش داشته باشد هرچند که دیگر استان ها از این پیشنهاد ایده گرفتند و دست به اقداماتی زدند.

> رئیس اتحادیه فرش دستباف: وقتی می خواهی مزد یک بافنده فرش را بدهی از او خجالت می کشی زیرا کار کرد یک ساله یک بافنده فرش به اندازه دو ماه حقوق یک کارگر است

• ارسال به مرکز ملی فرش

این تجار و تولید کننده فرش دستباف استان می گوید: طرح هایی که برای رونق بخشی صنعت فرش دستباف استان تدوین کردم به مرکز ملی فرش ایران ارسال شد و مورد تایید هم قرار گرفت اما در همین مرکز هم کاری برای عملیاتی شدن آن انجام نشد.
به نظر وی اگر این طرح ها در نقطه ای از ایران به عنوان پایلوت عملیاتی شود به طور حتم بعد از نتیجه بخش بودن آن به این موضوع می رسند که در خراسان جنوبی هم باید این طرح ها اجرایی شود.
رئیس اتحادیه فرش دستباف استان می گوید: بعد از مصوبه شدن این طرح ها نامه ای به متولیان امر فرستادیم و اجرایی نشدن آن ها را دادزدیم اما همه این کارها بی نتیجه بود.
«کامیابی مسک» می افزاید: این برنامه هایی بود که برای رونق مجدد فرش دستباف داشتیم و تاکید هم بر این بود که در استان شغل و کار ایجاد شود.
به اعتقاد وی حداقل حقوق برای هر فردی که کار می کند در ماه ۹۰۰ هزار تومان است اما بافنده با وجود این که کارش خیلی زحمت دار دولی به این میزان درآمد ندارد.
اعتقاد وی این بود که فرش صنعت به روزی نیست و یکی از صنایع سنتی منطقه به حساب می آید که ریشه در آداب و فرهنگ این سرزمین دارد و می توان فرش هایی که از سر عشق و علاقه بافته می شود را به مشتری های خاص داد و با توجه به این که خیلی ها به این هنر علاقه دارند و برای دلشان این کار را انجام می دهند هیچ گاه هیچ بازار دیگری نمی تواند بازار فرش خراسان جنوبی را بگیرد.
زمانی ۹۵ درصد فرش این استان به خارج صادر می شد و ۵ درصد باقی مانده هم اگر معیوب بود مورد استفاده خود مردم خراسان جنوبی قرار می گرفت در حالی که در سال های اخیر این صادرات به ۶۰ درصد کاهش یافته طوری که ۴۰ درصد تولید استان روی دست بافنده ها یا در انبار تولید کنندگان و فروشندگان می ماند و این اتفاق زمانی می افتد که عرضه، مازاد بر تقاضا است.
این استاد دانشگاه ادامه می دهد: وقتی این اتفاق می افتد آن بافنده ای که از روی عشق و علاقه فرش می بافد با فردی که از سر اجبار فرش بی کیفیتی را به بازار عرضه می کند یکی است و دیگر انگیزه اش را از دست می دهد.
بعلاوه با این کار اهل فن و خبره فرش دستباف از عرصه تولید خارج شده و بازار به دست بافنده هایی می افتد که از سر اجبار این کار را انجام می دهند و بافت از سر اجبار دیگر هنر نیست.
به گفته وی در این زمینه باید فکر اساسی برداشته شود تا تولیدهای هرزبافی کم و تولید سفارش پذیر بیشتر شود زیرا در حال حاضر فرش هایی تولید می شود بدون این که بازاری داشته باشد و بازار هم کارهای بی کیفیت را نمی پذیرد. ابتدای تیر ماه سال قبل نیز در روزنامه «خراسان جنوبی» گزارشی با عنوان «۴ طرح رونق بخشی به فرش مشتری ندارد: گره رکود بر تار و پود فرش» منتشر شد.
در این مطلب رئیس اتحادیه فرش دستباف استان با بیان اینکه ۱۱ سال است این اتحادیه چهار طرح را برای بهبود وضعیت فرش استان ارائه کرده است، می گوید: این طرح ها در سفر نخست هیئت دولت نهم مصوب و در سفر رئیس جمهور کنونی نیز مطرح شد ولی به آن بودجه ای تعلق نگرفته است.
«کامیابی مسک» ایجاد مرکز تهیه و توزیع مواد اولیه مرغوب به قیمت تمام شده را نخستین طرح عنوان کرد و ادامه داد: قرار بود با ایجاد آن مواد اولیه به صورت رایگان در اختیار بافنده قرار گیرد و بعد از بافت و فروش فرش پول آن دریافت شود.

• نمایشگاه دایمی فرش

وی ایجاد نمایشگاه دایمی فرش دستباف در استان را از دیگر طرح های ارائه شده دانست که با راه اندازی این نمایشگاه می توان خریدار، بافنده و فروشنده را دور هم جمع کرد.
وی با بیان اینکه ایجاد مجتمع تولید سفارش پذیر فرش دستباف از دیگر طرح ها بوده است، اضافه کرد: در این مکان به صورت نمونه انواع نقوش تولید می شود و خریداران با استفاده از فضای مجازی می توانند نقوش مورد نظر خود را انتخاب کرده و در رنگ بندی آن ها نظرات خود را اعمال کنند.
کامیابی مسک ایجاد آموزشگاه جامع فرش دستباف در استان را طرح چهارم دانست که در این مکان می توان پرداخت، رنگرزی و دیگر امور مربوط به فرش را به نسل بعدی منتقل کرد.
وی با بیان این که با اجرای این طرح ها می توانیم کنسرسیوم واحد فرش خراسان جنوبی را داشته باشیم، ادامه داد: در این صورت فرش استان می تواند به صورت انحصاری در بازارهای جهانی عرضه شود تا از رقابت های منفی تجار جلوگیری شود که عملی شدن این طرح ها حمایت دولت را می طلبد.
وی به این موضوع اشاره می کند که این طرح ها در تمام ارگان ها تایید می شود ولی هیچ بودجه ای برای آنها تخصیص داده نمی شود.
به گفته وی اگر به این صنعت توجه نشود بیشتر روستاها خالی از سکنه شده، حاشیه نشینی افزایش یافته و بیکاری هم در شهرها بیش از پیش خواهد شد. بعلاوه با توجه به اهمیت فرش دستباف و توسعه این هنر دیرینه و موروثی مردم این خطه از کشور، دولت باید توجه بیشتری به این بخش داشته باشد تا فرش خراسان جنوبی در بازارهای جهانی متقاضیان خود را پیدا کند و اندکی از رکود بازار که در حال حاضر وجود دارد، کاسته شود تا بافندگان با آرامش خاطر بیشتری به تولید فرش پرداخته و این هنر دیرینه را رها نکنند.

از میان خبرها

۴ کارگاه برای رشته فرش دستباف دانشگاه بیرجند

۴ کارگاه برای بهره مندی دانشجویان رشته فرش دستباف در دانشکده هنر دانشگاه بیرجند راه اندازی شده است. مدیر گروه رشته فرش دانشکده هنر دانشگاه بیرجند گفت: دوره کارشناسی فرش با گرایش بافت و مرمت سال ۱۳۸۶ در این دانشگاه راه اندازی شده است و هم اکنون ۲۳۰ دانشجو در این رشته مشغول تحصیل هستند.
«عالیه حسامی» افزود: در طی این چند سال سعی و تلاش زیادی در تامین و تجهیز فضاهای کارگاهی و آزمایشگاهی و وسایل و منابع لازم برای فعالیت های آموزشی به میزان شایسته و قابل قبولی شده است طوری که در حال حاضر این رشته شامل فضاهای کارگاهی از قبیل کارگاه طراحی، بافت، مرمت و رنگرزی و علوم الیاف است.
به گفته وی دانشجویان علاقه مند در این دوره طی چهار سال ابتدا به فراگیری دروس پایه هنر مانند آشنایی با تاریخ هنر و هنر و تمدن اسلامی و مبانی هنرهای تجسمی می پردازند و در کنار آن دروسی مثل آشنایی با هنرهای سنتی ایران، آشنایی با بافته های سنتی ایران، هندسه نقوش در هنرهای سنتی ایران و مبانی هنرهای تجسمی را می گذرانند.
در ادامه دانشجویان رشته فرش با دروس اصلی و مشترک بین گرایش ها از قبیل طراحی سنتی، طراحی فرش، شناخت طرح و نقش فرش ایران، طراحی و بافت گلیم به صورت عملی آشنا می شوند و سپس دانشجویان گرایش بافت و مرمت به طور تخصصی و عملی دروس بافت، حفاظت و مرمت فرش و گلیم را فرا می گیرند.
دانش آموختگان این رشته تا کنون علاوه بر پذیرفته شدن در مقاطع تحصیلی بالاتر، در سازمان های مختلف و موسسات خصوصی وارد عرصه آموزش و مدیریت و تولید شده و افتخارات و موفقیت های فراوانی به دست آورده اند.
وی در ادامه فرش دستباف ایران را نماد فرهنگ، ذوق و هنر ایرانی دانست و گفت: از آنجایی که فرش محصولی چند بعدی بوده و جنبه های مختلفی دارد حفظ و صیانت از این صنعت بسیار حائز اهمیت است.
به گفته وی حفظ و اعتلای مقام و جایگاه والای فرش دستباف ایران به عنوان یک میراث گرانقدر فرهنگی و هنری در سطح ملی و بین المللی از طریق بالا بردن سطح علمی هنرمندان، بافندگان، صادرکنندگان و همه دست اندرکاران در عرصه این صنعت و هنر ملی میسر می شود تا با ایجاد تحول فرهنگی و آموزشی در گروه فرش، در آینده دانشجویان و پژوهشگرانی مسلمان، متعهد، متقی و کارساز و کارشناس به جامعه انقلابی ایران تحویل شود.

ج/۹۶۰۶۳۲۸۱